

скоробагатькам і простакам» і далі: «Навіть у цій нестерпно задушливій і неприємній атмосфері, яка сталася в нашому краї після так званої «пацифікації Східньої Галичини», достатньо було відійти від державних установ, газет і громадських організацій, щоб усюди почути слова примирення» (с. 8).

Актуальними для сучасної України є роздуми польського інтелектуала про мову. Він відзначає, що після поділів Речі Посполитої і захоплення Росією більшої частини її території, панянки взагалі не вивчали російської. Цією ігнорацією демонструвалася зневага і презирство до нових правителів країни. Ті ж російські урядовці, що бажали спілкуватись з представниками польської еліти, змушені були користуватись французькою мовою.

З невеликого за обсягом твору Є. Стемповського український читач може почерпнути інформацію не лише про національно-культурні взаємини місцевого поліетнічного населення, а й про тодішній побут. Зокрема, про загальний вигляд та інтер'єр житла польського шляхтича й українського селянина, традиційне рільництво передіндустріальної епохи, розвиток садово-паркового мистецтва на Правобережній Україні та інші цікаві замальовки. Не залишаться поза увагою читача і такі деталі, як-от: «... мій дід згадував ті часи, коли у (російському – Ю.С., Н.Р.) війську служили 25 років, і за кожним полком везли повні вози різок для виконання тілесних покарань. Я слухав його розповіді з недовірою, не знаючи, що і в мій час людство ще раз повернеться до тілесних покарань і абсолютної влади» (с.21).

Нещодавно у Києві вулицю Тверську перейменували, назвавши іменем Єжи Ґедройця. Переклад В. Лопухом і публікацію в Україні твору Є. Стемповського можемо розглядати як данину пам'яті тій частині польської політичної й інтелектуальної еліти, яка вбачала раніше і трактує зараз нашу країну не як «креси всходні», а як рівноправного сусіда і партнера у європейській сім'ї народів.

Андрій Криськов

ЛЕВИЦЬКИЙ В. ЛЕГКА ПРОМИСЛОВІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЙ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ. БРОДИ: ПРОСВІТА, 2018. 392 С.

Питання невирішеності кризових явищ у промисловості становить особливий інтерес у суспільстві й наукових колах до економічних проблем у національній економіці. Процеси, що відбувалися у Наддніпрянській Україні в минулому потребують у зв'язку з цим глибоких аналітичних і синтезованих оцінок істориками сьогодні. Тому на сучасному етапі історичної науки важливого значення набуває критичне осмислення теорії і практики виробничих структур з врахуванням історичних та економічних можливостей окремих регіонів України. Дослідження процесів розвитку легкої промисловості зазначеного періоду не вирішує проблем сьогодення, але дозволяє екстраполювати досвід минулого.

Актуальність дослідження В. Левицького «Легка промисловість українських губерній Російської імперії в другій половині ХІХ – початку ХХ століття» визначається також необхідністю вивчення досвіду минулого, без якого неможливо пояснити наявні тенденції і окреслити перспективи розвитку нинішніх економічних процесів.

Історія розвитку легкої промисловості українських губерній становить особливий інтерес з точки зору оцінки її внеску в російську та світову промисловість в період бурхливого економічного розвитку Російської імперії в другій половині ХІХ – початку ХХ ст., поштовх якому поклало скасування кріпосного права в 1861 р., що ліквідувало перешкоди для прояву підприємницької активності населення у всіх сферах економічної діяльності.

Встановлені автором хронологічні рамки охоплюють період від 1861 р. – початку економічних реформ, що зумовили суттєві зміни в урядовій політиці, глибокі перетворення в промисловості країни, модернізацію всієї системи соціально-економічних відносин. Нижня межа визначена роком відміни кріпосного права і початком ліберальних реформ Олександра ІІ, що докорінно змінили уклад селян і роль промислів в їх житті, а також істотно вплинули на становище робітників мануфактур і фабрик легкої промисловості, адже вони склалися, в основному, з кріпосних селян. Верхня межа визначена 1914 р., коли розвиток економіки почав переорієнтовуватися на військові потреби в зв'язку з початком Першої світової війни, що зумовила кардинальне падіння економічної активності та подальшу стагнацію промислових підприємств і торговельних операцій Російської імперії (і власне українських губерній), а також спричинила розбалансованість торговельних зв'язків і структурну перебудову господарського комплексу на потреби ВПК. Одночасно в окремих випадках, з метою наочного підтвердження деяких теоретичних положень за допомогою порівняльно-історичного аналізу, а також ретроспективної характеристики, нижню межу в деяких сюжетних

лініях автором свідомо розширено. Вказаний період став часом формування підвалин майбутніх еволюційних процесів у виробництві. Це був перехідний етап, що призвів до зміни старої економічної системи та зародження нової внаслідок політики держави.

Увагу автора привернула саме легка промисловість, що за обсягами виробництва займала помітне місце в економіці українських губерній у пореформений час. На прикладі трансформації поміщицького суконного виробництва у механізовану текстильну промисловість можна досліджувати особливості економічних процесів в промисловому секторі України в контексті формування ринку.

Практичне значення дослідження В. Левицького полягає в тому, що його основні положення, висновки та рекомендації можуть бути використані при підготовці узагальнюючих праць з історії України другої половини XIX – на початку XX ст., спеціальних курсів з проблем історії економіки. Зроблені на основі опрацьованого матеріалу висновки, можуть сприяти розширенню джерельної бази в дослідженні даної теми на регіональному рівні, а також доречно буде їх застосувати для підготовки навчально-методичних, історико-краєзнавчих та науково-популярних праць, в практичній викладацькій діяльності.

У першому розділі «Історіографія та джерельна база дослідження» систематизовано та проаналізовано основні наукові праці, у яких у різні часові періоди вітчизняні та іноземні науковці досліджували питання соціально-економічного розвитку українських губерній у складі Російської імперії у другій половині XIX – на початку XX ст. Висвітлено різні типи історичних джерел, які відображають різні аспекти соціально-економічного розвитку українських губерній упродовж означеного періоду.

Наукові праці та історичні джерела поділено на окремі групи у відповідності до їх типів, часу видання (написання) та змісту. У процесі аналізу нарративу охарактеризовано кожен групу джерел. Представлений історіографічний огляд дозволяє констатувати наявність значної кількості наукових праць, у яких розглядаються різні аспекти розвитку легкої промисловості України у період ринкових реформ.

Історіографічний аналіз показує, що вітчизняними і зарубіжними дослідниками зроблено чимало у висвітленні досліджуваної проблеми. Необхідно зазначити, що економічний розвиток українських губерній привертала увагу учених, але свої зусилля вони акцентували лише на вивченні діяльності окремих галузей промисловості. Перелік піднятих в останній час проблем свідчить про недостатнє вивчення багатьох історичних та економічних процесів, пов'язаних з розвитком легкої промисловості.

У другому розділі «Загальна характеристика легкої промисловості» висвітлено загальне становище легкої промисловості українських губерній в другій половині XIX – на початку XX ст. Автором зазначено, що легка промисловість регіону мала свої особливості. Розвиток найважливіших галузей виробництва значною мірою залежав від імпорту устаткування, сировини й матеріалів. Багатьох галузей легкої індустрії в Україні взагалі не існувало. Деякі галузі легкої промисловості, що в дореформений період виходили зі своєю продукцією на зовнішній ринок, в період промислового капіталізму почали занепадати, або дуже повільно розвивалися, працюючи на вузький внутрішній ринок. До таких галузей, зокрема, відносилися суконна, вовномийна, канатна, шовкова, шкіряна тощо.

Проведений В. Левицьким аналіз державної економічної політики свідчить, що, підтримуючи загалом розвиток промисловості у пореформений час, царський уряд намагався обмежити підприємницьку ініціативу фабрично-заводським законодавством. Державним регулюванням охоплювалося порівняно небагато галузей та підприємств загальнодержавного значення – переважно ті, які не мали стійкої прибутковості та/або широкого ринку збуту і мали труднощі із залученням капіталів навіть у роки свого зростання та загального господарського піднесення.

Досліджуючи джерела надходження капіталів автор встановив, що в легку промисловість Наддніпрянської України інвестувався переважно приватний капітал, який використовували, як правило, поміщики, купці, найбільші промислові компанії і банки. Особливу активність виявляли підприємці Німеччини, Франції, Бельгії та Великої Британії, котрі перебирали під свій контроль промисловість Наддніпрянщини.

Третій розділ «Матеріальна база та науково-технічний прогрес легкої промисловості» присвячений дослідженню матеріально-технічної бази, технічній модернізації підприємств легкої промисловості, забезпеченню їх сировиною. Визначено, що перехід до великого машинного виробництва відбувався в умовах концентрації виробництва. Суконна промисловість в українських губерніях була однією з перших, котра почала застосовувати парове оснащення. Через значну кількість підприємств даної галузі, що і надалі використовували водяні млини та кінні приводи, технічний переворот у сукновиробництві так і не завершився.

У процесі дослідження встановлено, що легка промисловість українських губерній мала свої особливості із забезпечення підприємств сировиною. Розвиток виробництва значною мірою залежав від імпорту устаткування, сировини і матеріалів. Потреби легкої промисловості в сировині забезпечувалися, насамперед, за рахунок місцевого виробництва. Промисловий розвиток сприяв створенню сировинних ринків, а усупільненню виробництва і поглибленню поділу праці він ліквідував відокремленість місцевих ринків і поєднав їх у єдиний національний ринок.

У четвертому розділі «Виробництво та реалізація продукції легкої промисловості» досліджується зростання продуктивності галузей легкої промисловості, що здійснювалося шляхом удосконалення технології виробництва та механізації виробничих процесів. Доречним є висновок, що ринковий характер легкої промисловості визначив високий рівень концентрації виробництва, яка в пореформені роки продовжувала зростати. Під час цього процесу були ліквідовані технічно застарілі невеликі та слабо оснащені підприємства.

Безперечно цінність мають висвітлені питання, що стосуються розвитку підприємств легкої промисловості, безпосередньо пов'язані з їх територіальною локалізацією, виробничою діяльністю та матеріально-технічним забезпеченням. Дослідником встановлено, що динаміка та обсяги виробництва промислових підприємств перебували у залежності від їх територіального розташування, технічного забезпечення, форм власності на засоби виробництва. Тому є правильним висновок, що для характеристики соціально-економічного розвитку суспільства у той чи інший період його історії, необхідно враховувати організацію виробничого процесу, масштаби й форми виробництва, а також технічний розвиток підприємств легкої промисловості, що відіграла важливу роль в економічному житті держави.

З комплексу питань, що стосуються розвитку легкої промисловості досліджуваного періоду історії України, важливе місце в монографії відводиться аспектам, пов'язаним із технічним розвитком промисловості. Адже темпи та обсяги розвитку промисловості завжди перебувають у пропорційній залежності від її технічного забезпечення. Для характеристики соціально-економічного розвитку суспільства у той чи інший період його історії, автор врахував такі категорії, як форми власності на засоби виробництва, організацію виробничого процесу та суспільного розподілу, масштаби й форми виробництва, а також технічний розвиток легкої промисловості, що відіграла важливу роль в економічному житті держави. Тому принципового значення набувають дослідження науково-технічних процесів, в основі яких лежать особливості становлення та розвитку галузей легкої промисловості.

Упродовж 60-х рр. XIX ст. – 1914 р. в результаті технічної модернізації купецтво Наддніпрянської України досягло помітних успіхів у становленні та розвитку вовняної промисловості. В суконній, вовняно-панчішній, вовномийній галузях зводиться до мінімуму залучення ручної праці, всі ланки виробництва механізуються та автоматизуються. На початку XX ст., порівняно з серединою XIX ст., в кілька разів зростає обсяг виробництва, продуктивність праці, покращуються умови праці та життя робітників, помітно поліпшується якість продукції.

У розділі також досліджується характер внутрішньої і зовнішньої торгівлі продукцією легкої промисловості в межах Наддніпрянської України, іншими регіонами Російської імперії та зарубіжними країнами. Автором відзначено, що важливе значення для розвитку зовнішньої торгівлі відігравав транспорт, зокрема залізничний.

П'ятий розділ «Кадрове забезпечення легкої промисловості» висвітлює етапи формування класу підприємців, забезпечення легкої промисловості інженерно-технічними кадрами та показує джерела формування промислових робітників. Досліджується процес формування української промислової буржуазії, котра разом з російською, єврейською, польською та іноземною посідала чільне місце в галузях легкої промисловості Наддніпрянської України.

У розділі відзначено, що інтереси підприємництва в Наддніпрянській Україні в галузі освіти зосереджувалися на підготовці кваліфікованих робітників, спеціалістів середньої ланки та управлінців промислових об'єктів. Тому найбільш помітною формою її активності була передусім підтримка професійних навчальних закладів різних рівнів. Також у роботі аналізується процес формування та умови праці робітників на підприємствах легкої промисловості, стверджується, що розвиток промисловості сприяв створенню постійних робітничих кадрів, відірваних від землеробства і позбавлених засобів виробництва. Основна частина фабричного пролетаріату промисловості Наддніпрянської України вийшла безпосередньо із села.

У висновках монографії підсумовано та узагальнено результати дослідження. Теоретична та практична значимість отриманих результатів дослідження В. Левицького полягає в можливості їх використання органами державної влади та управління в рамках формування стратегії розвитку легкої промисловості, слугувати прикладом та застерегти від помилок у проведенні реформ. Висновки роботи можна використовувати для критичного осмислення стану сучасної вітчизняної

економіки. Врахування досвіду розвитку легкої промисловості може стати прикладом для науковців у вивченні та висвітленні розвитку інших галузей промисловості України.

Отже, рецензована монографія В. Левицького «Розвиток легкої промисловості українських губерній Російської імперії в другій половині XIX – на початку XX ст.» є актуальним, завершеним, самостійним і оригінальним науковим дослідженням, у якому використано значний масив архівних і статистичних матеріалів, відзначається новизною та комплексним підходом до виконання поставлених завдань.

Володимир Мороз

ТАРАС ПШЕНИЧНИЙ. УКРАЇНСЬКА ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА (1939–1991 РР.): ІСТОРИОГРАФІЯ. КИЇВ 2018, 428 С.

Дослідження історії Української Греко-Католицької Церкви (далі – УГКЦ) є одним із напрямків, за яким активно працюють численні автори в Україні, а також за кордоном. Значний поштовх для поглиблення знань про минуле цієї Церкви – прямої спадкоємиці Київської митрополії княжих часів Руси-України – надало відкриття доступу до архівів, що своєю чергою стало наслідком колапсу радянського тоталітарного режиму. Особливо сильно вказаний фактор, як один із чинників становлення свободи наукової діяльності, зачіпає дослідження історії УГКЦ у період існування СРСР – час масових репресій проти духовенства й вірних. Масштаб змін у науковому дискурсі щодо сторінок минулого Церкви та її загальної ролі в українській історії виражає вже те, що впродовж двох з лишком десятиліть діяльності одного покоління вчених: від 1991 р. до 2018 р., він еволюціонував від рецидивів ідеологічних тверджень про її «реакційний», «зрадницький» та «націоналістичний» характер до всеохопного залучення в історіописання церковних документів і матеріалів радянських спецслужб, які роками перебували під грифами «Таємно» і «Для службового користування». Незабаром після падіння тоталітаризму фіаско зазнала і породжена ним схема історії греко-католицизму, а насправді його міфологізації. Адже дійсною метою останньої в «радянській науці» було очорнення Церкви, що була жертвою комуністичної системи, була загнана у підпілля, але уникла знищення та публічно відродилася з першими паростками горбачовської «гласності» і «перестройки».

Отож, відродження УГКЦ, звільнення науки з-під контролю КПРС та КДБ, удоступнення архівів спричинило посилений інтерес суспільства загалом, і наукового середовища зокрема, до історії переслідуваної Церкви. Вихід останньої з катакомб став частиною процесів демократизації, боротьби за права людини і дискримінованих спільнот, за повернення знання дійсної історії України та українського народу. Суспільні умови обернулися настільки радикально, що вивченням минулого УГКЦ зайнялося як молоде покоління вчених, так і деякі колишні пропагандисти «войовничого комунізму» та атеїзму, лектори курсів, на яких «селянсько-робітничий молоді» намагалися прищепити ідею смерті Бога і ворожості Церкви до народу. Відтак на балансі студій з історії УГКЦ періоду 1939–1991 рр. є численні збірники документів і розвідок, статті, монографії, гасла в енциклопедичних виданнях тощо. Історична думка дійшла до етапу, коли окремо взятому досліднику все важче орієнтуватися в масиві цих даних, а тому щораз актуальнішою стає потреба систематизації, аналізу та осмислення інформації: впорядкування історіографії та історіографічного дослідження теми. Спробу виконання цього завдання поставив перед собою український історик Тарас Пшеничний у монографії «Українська Греко-Католицька Церква (1939–1991 рр.): історіографія».

В якості об'єкта дослідження автор книги визначив «стан і розвиток вітчизняної та зарубіжної історичної думки в процесі вивчення історії УГКЦ в західних областях УРСР у 1939–1991 рр.» (с. 5). Вчений бере до уваги історіографію історії УГКЦ як в українській, у тому числі радянській та діаспорній, так і в закордонній історичній науці (с. 6). При цьому одразу слід зазначити, що, незважаючи на заявлене зосередження на УГКЦ, Тарас Пшеничний залучає у дослідження також релевантні матеріали Мукачівської греко-католицької єпархії (МГКЄ), яка у наші дні юридично становить окрему одиницю. Такий підхід, як вважаю, виправданий в силу того, що історія МГКЄ та УГКЦ де-факто є цілісним явищем (у тому числі в радянські часи). Греко-католиків переслідували незалежно від їхньої юрисдикційної приналежності, репресовані священики перебували в одних і тих же таборах, підпільне служіння єпископів (у тому числі хіротонії ієрархів та ієреїв), священиків, активність мирян (життєписи Йосипа Терелі та Василя Маркуся тут яскраві приклади) відбувалися, як того вимагало добро Церкви, по всій Україні та по всьому СРСР. Залучення до історіографії українського греко-католицизму матеріалів МГКЄ – важливе завдання, до якого спонукають самі джерела. Тож важливо, що автор монографії звернув увагу на цей виклик перед наукою. З іншого